

De opzet van het Nieuwe Atlasproject van de Nederlandse broedvogels

■ *De details van het veldwerk zijn uitgezocht en de nieuwe Atlascoördinator, Jan-Willem Vergeer, gaat per 1 januari op het SOVON-kantoor aan de slag. Kortom, we zijn er klaar voor: het nieuwe Atlasproject van de Nederlandse broedvogels kan beginnen. Momenteel wordt hard gewerkt aan de handleiding en de formulieren. In het septembernummer van SOVON-Nieuws werd al ingegaan op de achtergronden en de noodzaak van een nieuw Atlasproject. In deze bijdrage wordt met name de opzet van het project besproken.*

Doelstellingen Atlasproject

Voor de duidelijkheid zetten we de belangrijkste doelstellingen van het Atlasproject nog even op een rijtje. Net zoals voor de eerste Atlas (1973-77) willen we de actuele verspreiding van alle Nederlandse broedvogels in kaart brengen. Hiermee wordt niet alleen essentiële informatie verzameld voor allerlei beschermings- en beleidsdoeleinden, maar kunnen ook natuurwetenschappelijke onderzoeksvragen beantwoord worden. Door de nieuwe resultaten te vergelijken met die van de oude Atlas, krijgen we bovendien een goede indruk van de veranderingen in de verspreiding van onze broedvogels. De grote veranderingen in landschap en milieu van de afgelopen 25 jaar zullen hun uitwerking op de broedvogelbevolking namelijk niet hebben gemist!

Voor de oude broedvogelatlas werd alleen de aan- of afwezigheid van broedvogelsoorten per atlasblok (5x5 km) vastgesteld. Deze keer willen we ook informatie over dichtheden van soorten per atlasblok verzamelen. Dit levert namelijk een veel verfijnder beeld over het voorkomen van onze broedvogels op. We kunnen dan niet alleen aangeven waar bepaalde soor-

ten wel of niet voorkomen, maar tevens waar ze in hoge of juist erg lage aantallen aanwezig zijn.

Tenslotte vormen de atlasgegevens een onmisbaar referentiekader voor de monitoringprojecten van SOVON. Om aantalsontwikkelingen in BMP-plots te kunnen vertalen naar een representatieve landelijke trend, moeten we eerst goed weten welk deel van de broedpopulatie van een soort in de steekproef vertegenwoordigd is.

Monitoring heeft voorrang

Veel waarnemers zullen hun handen vol hebben aan het inventariseren van hun BMP-plotje of het tellen van kolonievogels of zeldzame soorten.

SOVON is van mening dat het continueren van dit monitoringwerk prioriteit heeft. Niettemin hopen we dat de huidige SOVON-waarnemers de tijd vinden om er, eventueel samen met collega's, een atlasblokje bij te doen. Voor het atlaswerk mikken we verder op een nieuwe groep van vogeltellers.

De opzet in het kort

Voor het Atlasproject wordt Nederland verdeeld in zo'n 1670 atlasblokken

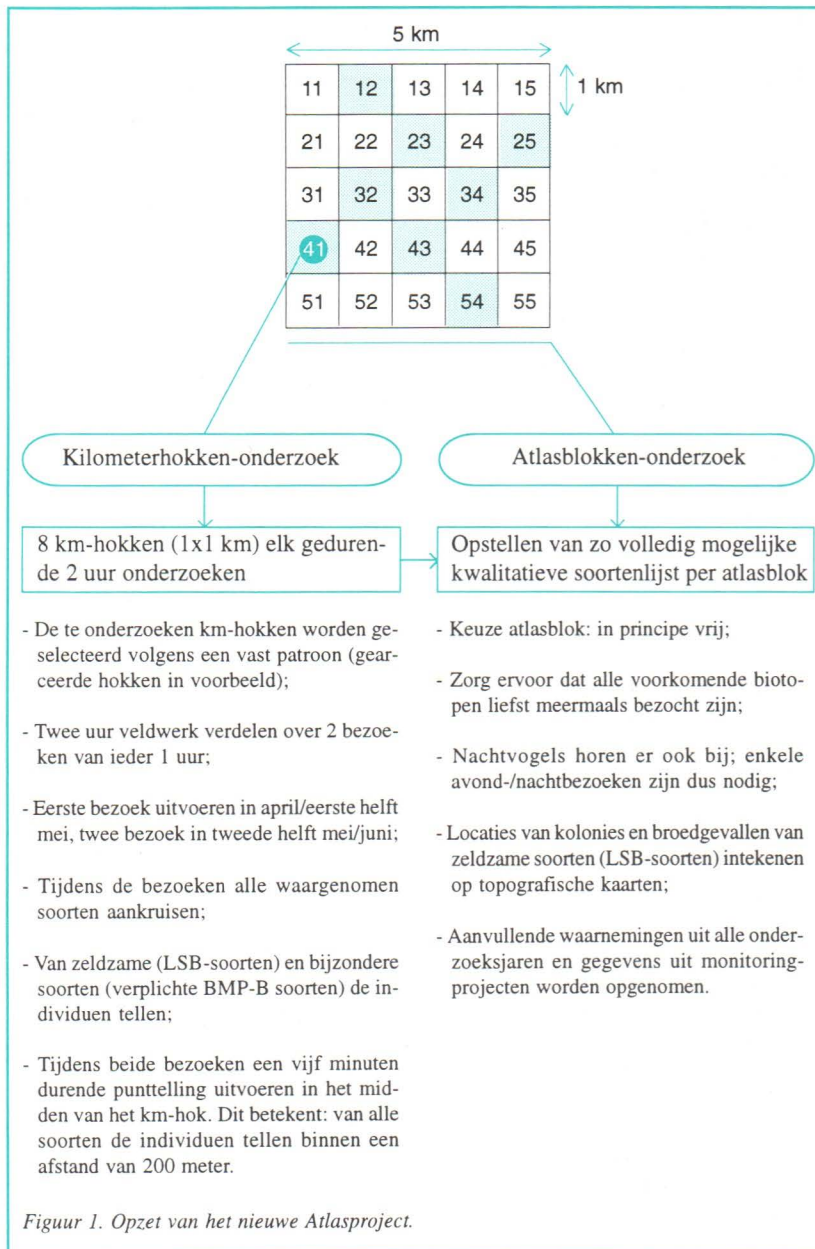
(5x5 km), die op hun beurt zijn onderverdeeld in 25 kilometerhokken (1x1 km). Het streven is om alle atlasblokken in de periode 1998-2000 één keer te onderzoeken. Dit betekent dat per jaar zo'n 560 atlasblokken bekeken moeten worden.

Het Atlasproject bestaat uit twee pijlers (zie figuur 1). De basis wordt gevormd door het kilometerhokkenonderzoek: per atlasblok worden acht aangewezen kilometerhokken ieder gedurende twee keer een uur (dus niet meer en niet minder) onderzocht. Het credo hierbij is dat niet zozeer de volledigheid, als wel de standaardisatie van het onderzoek belangrijk is: als iedere waarnemer even veel tijd uittrekt voor de inventarisatie zijn de resultaten onderling goed vergelijkbaar. Veel beter dan wanneer er geen regels zouden zijn en de één veel en de ander weinig tijd zou besteden. Bovendien wordt het zo ook mogelijk gemaakt om bij een herhaling van het atlasonderzoek in de toekomst uitspraken te doen over veranderingen die niet zijn beïnvloed door verschillen in onderzoeksintensiteit. Natuurlijk zul je in twee uur tijd niet alle vogels aantreffen die in dat kilometerhok broeden, maar het gaat erom dat je de vogels aantreft naar de mate waarin ze voorkomen. Als bijvoorbeeld een Boomkruiper tijdens een bezoek aan het ene kilometerhok niet wordt aangetroffen, maar tijdens een bezoek aan het naburige kilometerhok wel, dan mag je aannemen dat Boomkruipers in het tweede kilometerhok talrijker zijn dan in het eerste. En dat is nu juist de informatie die we met het kilometerhok-onderzoek willen verzamelen!

De volledigheid van de inventarisatie wordt gewaarborgd door de tweede pijler van het Atlasproject, het atlasblokken-onderzoek. Doel hiervan is dat per atlasblok een lijst wordt opgesteld van alle soorten die er broeden. Hiermee wordt tevens de vergelijking met de atlas van 25 jaar geleden mogelijk gemaakt. De gegevens die tijdens het kilometerhok-onderzoek zijn verzameld vormen hiervoor natuurlijk al een stevige basis. Ook alle waarnemingen die buiten de standaardbezoeken aan de kilometerhokken zijn gedaan kun je hier kwijt. Of het nu gaat om resultaten van andere inventarisaties of losse meldingen, alles is welkom in deze 'vergaarbak'!

Waterhoenijes (Thymen de Groot)

Richtlijnen

In figuur 1 zijn de belangrijkste richtlijnen van het Atlasproject weergegeven. Op het eerste gezicht lijkt zo'n veelheid aan regeltjes misschien ingewikkeld. Voor een juiste interpretatie van de verzamelde gegevens is dit echter noodzakelijk en met die moeilijkheid valt het in de praktijk ook wel mee! Stel dat je een atlasblok voor je rekening neemt, dan gaat het veldwerk globaal als volgt in zijn werk. In april of de eerste helft van mei breng je een bezoek van precies één uur in ieder van de voorgeschreven kilometerhokken. Hierbij probeer je alle in dat blok aanwezige biotopen te bezoeken. Probeer hierbij je tijd te verdelen naar de mate waarin de verschillende biotopen voorkomen. Dus als het kilometerhok voor driekwart uit landbouwgebied bestaat, maar er ligt

ook nog een leuk moerasje, dan moet je niet het grootste deel van de tijd door het moerasje ploeteren en de laatste vijf minuten door het landbouwgebied hollen. Op een ochtend kun je tot vier kilometerhokken bezoeken. Er zijn dan twee ochtenden nodig voor een volledige ronde. In de tweede helft van mei of in juni herhaal je zo'n ronde nog een keer, waarbij je de kilometerhokken in omgekeerde volgorde bezoekt.

Tijdens een bezoek hoef je van de algemene soorten alleen de aan- of afwezigheid vast te stellen. Dus heb je eenmaal een Koolmees gehoord, dan wordt daar de rest van het bezoek geen aandacht meer aan besteed. Alleen van zeldzame (LSB) en bijzondere (BMP-B) soorten worden alle individuen geteld. Op de telformulieren worden deze 'telsoorten' duidelijk herkenbaar voorgedrukt, zodat in

het veld geen onduidelijkheid over al dan niet tellen zal bestaan. Ben je tijdens het bezoek (ongeveer) op het middelpunt van het kilometerhok aangekomen, dan onderbreek je je bezoek gedurende vijf minuten om een punttelling uit te voeren. Tijdens deze korte periode worden de individuen van alle soorten geteld, in dit geval dus ook de Koolmezen binnen een voorgeschreven afstand van 200 meter.

Om de soortenlijst voor het hele atlasblok vervolgens compleet te krijgen ga je op zoek naar biotopen of Vogelrijke plekken (bijv. natuurreservaten) waar je tijdens het kilometerhok-onderzoek nog niet was geweest. Hier zijn namelijk nog wel wat nieuwe soorten te verwachten! Enkele avond- of nachtbezoeken zijn nodig om bijv. uilen vast te kunnen stellen. Broedlocaties van kolonievogels en zeldzame soorten teken je in op een kopietje van de topografische kaart, onder vermelding van soort en waarnemingsdata. Zo zijn de gegevens direct inpasbaar in het lopende monitoring-onderzoek (LSB). Tellen van kolonies is binnen het atlaswerk niet nodig!

Enquête

Het is belangrijk dat de voorgestelde methode ook daadwerkelijk door de waarnemers wordt uitgevoerd. We kunnen immers wel redenen hebben om het onderzoek volgens de boven beschreven methode uit te voeren, maar het Atlasproject moet wel aantrekkelijk blijven. Een grootschalige deelname is voor het welslagen namelijk vereist! Daarom hebben we het bovenstaande middels een schriftelijke enquête aan zo'n 50 willekeurig geselecteerde vogelaars voorgelegd, met de vraag of ze onder deze voorwaarden aan het Atlasproject zouden meewerken. Tot op heden zijn 40 reacties binnen. Hiervan zegt maar liefst 80% mee te zullen doen, 20% ziet er vooralsnog vanaf. Voor SOVON was dit voldoende reden om op de ingeslagen weg door te gaan.

Veel gehoorde vragen, opmerkingen en suggesties

Op de antwoordstrook van de enquête was ruimte gereserveerd voor aanvullende opmerkingen en daar werd grif gebruik van gemaakt. Zo werd vele malen terecht opgemerkt dat nachtactieve vogels onvoldoende binnen het kilometerhok-onderzoek naar voren zullen komen. We vinden het echter te veel gevraagd om ook nachtbezoeken aan het kilometerhok verplicht te stellen.

Atlas-Districtcoördinatoren

Post voor de Atlas-DC-en loopt in principe via SOVON,
antwoordnummer 2505,
6573 ZX Beek-Ubbergen

Noord-Holland-noord **Vacant**

Friesland **Vacant**

Groningen **Vacant**

Drenthe **Vacant**

Twente B. Hulsebos

Overijssel-west N. Noordhof &

P. Voskamp

Flevoland R. van Beusekom

Noord-Holland-zuid **Vacant**

Zuid-Holland-noord H. Leuvenink

Utrecht **Vacant**

Veluwe M. Gutter

Achterhoek J. van Diemen

Grote Rivieren M. de Jong

Zeeland F. Arts

Brabant-west A. Nuijten

Brabant-oost W. Beeren

Limburg-noord P. Palmen

Limburg-zuid A. Ova

Zuid-Holland-zuid A. van der Heiden
& P. Boeren

Verschillende telmethoden en aanwijzen van kilometerhokken: waarom?

SOVON gaat voor elk atlasblok het aantal kilometerhokken bepalen waarin de soort is aangetroffen ten opzichte van het totale aantal bezochte kilometerhokken. Dit wordt dan gebruikt als maat voor de talrijkheid van die soort in dat atlasblok. Dat dit verhelderende verspreidingsbeelden oplevert, blijkt o.a. uit de nieuwe Britse broedvogelatlas. Voor zeldzame en bijzondere soorten enerzijds en zeer algemene soorten anderzijds voldoet deze methode echter niet. Zeldzame en bijzondere soorten worden maar in een beperkt aantal kilometerhokken aangetroffen, zeer algemene soorten worden vrijwel overal vastgesteld. Daarom worden de zeldzame en bijzondere soorten in de aangewezen kilometerhokken geteld, terwijl voor de zeer algemene soorten een punttelling nodig is. Het eindproduct van deze analyses wordt gevormd door dichtheidskaartjes in kleur.

Daarnaast speelt de vraag waarom de tellers niet zelf hun kilometerhokken mogen kiezen. De reden hiervoor is dat we verwachten dat dan vaak alleen de meest vogelrijke hokken bezocht worden. Op deze manier krijgen we geen representatief beeld van de vogelbevolking in het atlasblok en kunnen we de atlasblokken onderling ook niet vergelijken. Het is goed mogelijk dat de aangewezen kilometerhokken niet alle even interessant zijn. We begrijpen dat het nogal veeleisend is om waarnemers te vragen om deze relatief oninteressante blokken te bezoeken. Maar aan de andere kant: het levert betrouwbare en noodzakelijke informatie op, kost slechts twee uur tijd per kilometerhok en de 'leuke' hokken (voor zover niet in de selectie aanwezig) kunnen alsnog worden bezocht om de soortenlijst voor het hele atlasblok te completeren.

De km-hokken worden volgens een vast patroon geselecteerd, zodat in elk atlasblok in principe dezelfde hokken onderzocht gaan worden (zie figuur 1).

Tevens werd weer eens duidelijk dat de *gemiddelde* vogelteller niet bestaat. Sommigen gaven aan dat het onderzoek toch behoorlijk arbeidsintensief is, anderen vonden de te besteden tijd per atlasblok juist beperkt. De mening overheerste dat het aanwijzen van kilometerhokken de juiste werkwijze is (zie box), sommigen vonden het spannend om eens plekken te bezoeken waar ze normaliter niet komen. Wel werd meerdere malen de wens geuit om in uitzonderlijke gevallen (grote delen van km-hok niet vrij toegankelijk of moeilijk bereikbaar) ook andere dan de aangewezen kilometerhokken te mogen onderzoeken. Dit is natuurlijk mogelijk, maar in dat geval dient contact met de Atlas-DC te worden opgenomen.

In atlasblokken die gedeeltelijk uit open water bestaan en grensblokken volstaat onderzoek in minder km-hokken. Dit wordt van tevoren aangegeven. Overigens, de *atlas*blokken mag je natuurlijk wel zelf kiezen, zolang de voorraad strekt. Overleg vooraf met de Atlas-DC.

Tijdens het kilometerhok-onderzoek worden zoals gezegd *individuen* geteld. Voor doorgewinterde BMP'ers zal dit even wennen zijn, omdat zij normaal gesproken alleen waarnemingen verzamelen die duiden op een territorium. Voor minder ervaren tellers zou het hanteren van soortspecifieke criteria het veldwerk echter erg ingewikkeld maken, vandaar. Juveniele vogels en overvliegende vogels worden niet meegeteld. Dat geldt ook

voor vogels buiten geschikt broedbiotoop en groepen doortrekkers. In de handleiding worden deze begrippen duidelijk omschreven en van voorbeelden voorzien.

Tenslotte vroegen velen zich af hoe gegevens van lopende monitoringprojecten en inventarisaties in het Atlasproject worden ingepast. Deze zullen gebruikt worden om de soortenlijst per atlasblok volledig te maken. Het kilometerhok-onderzoek staat hier echter los van en vereist dus een aparte inspanning.

Aanmelden

Het verdelen van de atlasblokken kan nu gaan gebeuren. Sommige vogelwerkgroepen hebben dit al enthousiast ter hand genomen. In de box zijn de Atlas-DC's vermeld die verantwoordelijk zijn voor de goede gang van zaken in jouw district. Zij zijn op de hoogte van wie welke blokken gaat doen, dus meld je altijd bij hen aan wanneer je een blok wilt gaan onderzoeken. Vogelaars in districten waarvoor nog geen Atlas-DC is vermeld (enthousiastelingen gezocht!), kunnen vooralsnog contact opnemen met het SOVON-kantoor. In januari verschijnt de (beknpte) handleiding, waarin alle details omtrent het veldwerk zijn uitgewerkt. Deze wordt na aanmelding toegestuurd, samen met de formulieren en het benodigde kaartmateriaal.

Chris van Turnhout &
Jan-Willem Vergeer

Bergeenden (Thymen de Groot)